

Tworzenie i budowa wyrazów

Podręcznik, s. 284–286

Moja notatka

- 1 Na podstawie podanych schematów uzupełnij wnioski.

Budowa wyrazów pochodnych

WYRAZ POCHODNY	=	TEMAT SŁOWOTWÓRCZY	+	FORMANT
-------------------	---	-----------------------	---	---------

rączka = *rącz-* + *-ka*

leśnik = *leś-* + *-nik*

lekarz = *lek-* + *-arz*

gotowanie = *gotow-* + *-anie*

Każdy wyraz pochodny (podzielny słowotwórczo) składa się z _____

_____ i _____. Temat

słowotwórczy to część przeniesiona z _____.

Na przykład w wyrazie *leśnik* pochodzącym od wyrazu podstawowego *las*

_____ jest *leś-*.

- 2 W każdej z podanych par wskaż wyraz podstawowy i wyraz pochodny. Sformułuj definicję wyrazu pochodnego, tak aby znalazł się w niej wyraz podstawowy.

Przykład: *dowodzić, dowodzenie* *dowodzenie* – to, że ktoś dowodzi

korkować, korek *korkować* – zatykać coś korkiem

ogrodzić, ogrodzenie _____

dowcip, dowcipny _____

kuchnia, kuchenny _____

liść, liściasty _____

skąpiec, skąpy _____

żółknąć, żółty _____

- 3** Od wyrazu podstawowego utwórz wyraz pochodny o znaczeniu podanym w nawiasie. Podkreśl część wspólną każdej pary.

przystojny → _____ (ktoś, kto jest przystojny)
 piękny → _____ (określenie, w jaki sposób)
 mówić → _____ (osoba, która zajmuje się mówieniem)
 budować → _____ (zakończyć czynność budowania)
 podróż → _____ (osoba, która podróżuje)

- 4** Wpisz w tabelę temat słowotwórczy i formant w podanych wyrazach pochodnych.

Wyraz	Temat słowotwórczy	Formant
ogrodowy		
naukowiec		
papierowy		
starość		
praktykantka		
kucharka		

- ★ **5** Utwórz wyrazy pochodne od czasowników nazywających czynności ukazane na ilustracji. Zaznacz formanty.

- 6** Od każdego wyrazu podstawowego utwórz dwa wyrazy pochodne: pierwszy z przedrostkiem, drugi – z przyrostkiem.

Przykład: stukać → wystukać
stuknięcie

mądry → _____

przyjaciół → _____

krzyknąć → _____

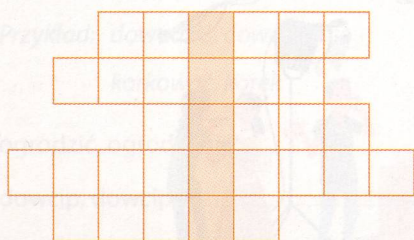
wyższy → _____

malować → _____

czuły → _____

- ★ **7** Spośród podanych wyrazów wybierz te, które powstały dzięki formantowi zerowemu. Wpisz je kolejno do krzyżówki. Od wyrazu stanowiącego hasło utwórz wyrazy pochodne ze wskazanymi formantami. Ułóż z tymi wyrazami zdania.

wyjście, zastaw, odpływ, kiść, śnieg, pokaz, wypowiedź, wykop, mazać, siekacz

-ny → _____

+ -ko → _____

-nik → _____

- 8** Do podanych wyrazów dopisz w odpowiednie miejsca wyrazy podstawowe i pochodne. W każdym wyrazie pochodnym oddziel temat słowotwórczy od formantu.

Przykład: palić → za/palić → zapal/ny

_____ → _____ → przemilczenie

_____ → kupiec → _____

dorośli → _____ → _____

_____ → _____ → senność

_____ → sernik → _____

- 9** Do wymienionych wyrazów dopisz wyrazy pochodne o wskazanych obocznościach w temacie. Ułóż wypowiedź postaci na ilustracji z wybranym wyrazem pochodnym.

pokój → _____ ó : o

cło → _____ Ø : e ; ł : l

wskazać → _____ z : ż

dowodzić → _____ o : ó ; z' : z

szalony → _____ o : e ; n : n'

droga → _____ o : ó ; g : ż

mucha → _____ ch : sz

- ★ **10** Podkreśl wyrazy pochodne utworzone od wyrazów przyimkowych. Podaj, od jakiego wyrażenia pochodzi każdy z nich. Zaznacz temat słowotwórczy w wyrazie pochodnym.

Przykład: naramiennik ← na ramieniu

poddasze, narciarstwo, dożylny, zagranica, przerwany, podziemie, pozaszkolny,
doroczny, porażający, nadmuchany, nadmorski, przeciwnik

Dla dociekliwych

- 11 Z odpowiedniego słownika wypisz wyrazy bliskoznaczne do podanego rzeczownika. Tam, gdzie to możliwe, podkreśl formanty w synonimach.

pisarz – _____

Sztuka mówienia

- 12 Do podanego tekstu sformułuj trzy pytania związane z tworzeniem i budową wyrazów. Zapisz odpowiedzi.

Gdybyście mnie spytali, jaka część słowotwórcza zrobiła w dziejach naszego języka największą karierę, wskazałbym na przyrostek *-ak*. Popatrzcie, jak chętnie np. za jego pomocą zamieniamy w języku potocznym dwuwyrazowe konstrukcje jednosłownym określeniem: *kotlet schabowy* – *schaboszczak*, *most pontonowy* – *pontoniak*, [...] *most Poniatowskiego* – *Poniatowszczak*, [...] *rzut karny* – *karniak*, [...] *liceum ogólnokształcące* – *ogólniak*. Te dwuwyrazowe połączenia – typu *kotlet schabowy*, *most Poniatowskiego* czy *rzut karny* – funkcjonują nadal w języku, a ich znaczeniowe jednosłowne odpowiedniki z przyrostkiem *-ak* pozostają formami z bardzo wyraźnym odcieniem potoczności.

Są jednak i takie wyrazy, obok których powstały warianty z przyrostkiem *-ak*, funkcjonujące dziś jako formy absolutnie neutralne pod względem emocjonalnym, nienacechowane potocznością, ba – wypierające nawet te stare postacie. Nasi przodkowie znali tylko rzeczowniki *kurczę*, *cielę*, *prosię*, *źrebię* [...]. Później zaczęły obok siebie wieść żywot *kurczę* i *kurczak*, *cielę* i *cielak*, *prosię* i *prosiak*, *źrebię* i *żrebak* [...]. Dziś zdecydowanie częściej używane są twory z sufiksem *-ak*, a coraz więcej osób [...] posługuje się nimi wyłącznie.

Jan Miodek, *Nie taki język straszny*, fragmenty

O wyrazach pochodnych (formanty, kategorie słotwórcze)

Podręcznik, s. 287–289

Moja notatka

- 1 Podaj przykłady wyrazów utworzonych za pomocą wskazanych typów formantów. Zaznacz formant.

przedrostek – _____ wrostek – _____

przyrostek – _____ formant zerowy – _____

- 2 Uzupełnij tabelę dotyczącą kategorii słotwórczej.

Formant	Nadane znaczenie	Przykład
-anie, -enie, -cie, Ø	nazwy czynności	śpiewanie, milczenie, wycie, bieg
-arz, -acz, -iciel, -yciel, -nik, -ak	nazwy wykonawców czynności	lekarz, spawacz, _____, _____, _____
-nik, -acz, -arka, -ak	_____	celownik, rozpylacz, zmywarka, _____
-ość, -stwo, -ota, Ø	nazwy cech	stałość, lenistwo, głupota, _____
-ec, -ek, -acz, -us, -ak, -arz, -icz	nazwy nosicieli cech	starzec, śmiałek, siłacz, nerwus, prostak, _____, _____
-ownia, -isko, -alnia, -arnia	_____	siłownia, lodowisko, przechowalnia, stolarnia
-ka, -owa, -yni, -ica	_____	sąsiadka, krawcowa, zdobywczyni, słonica
-ek, -ik, -yk, -ka	_____	piesek, batonik, kocyk, małpka
-isko, -ysko, -or	nazwy zgrubiałe	kocisko, ptaszysko, _____

- 3** Oceń, czy używanie zdrobnień w przedstawionych sytuacjach jest stosowne. Zapisz swoje spostrzeżenia na temat każdej scenki. W razie potrzeby przekształć wypowiedzi.

- 4** Sprawdź w słowniku, czy można utworzyć nazwy żeńskie podanych zawodów. Zapisz te, które słownik uznaje za poprawne.

Wykonaj
ćwiczenie
docwiczenia.pl
Kod: S7KJ56

matematyk → _____
 polonista → _____
 starosta → _____
 radca → _____
 menadżer → _____
 nauczyciel → _____
 podróżnik → _____
 polarnik → _____
 redaktor → _____
 lekarz → _____

Dla dociekliwych

- 5** Sprawdź, jaki zawód wykonywały wymienione osoby. Następnie utwórz żeński odpowiednik danej nazwy. Podkreśl formanty, które posłużyły do utworzenia tych słów.

Przykład: Czesław Miłosz – Maria Pawlikowska-Jasnorzewska poeta → poetka

Leon Wyczółkowski – Olga Boznańska _____ → _____

Guccio Gucci – Coco Chanel _____ → _____

Jean Jacques Rousseau – Edyta Stein _____ → _____

Jan Kiepura – Hanka Ordonówna _____ → _____

Jerzy Kukuczka – Wanda Rutkiewicz _____ → _____

- 6** Napisz co najmniej cztery zdania dotyczące obrazu. Użyj wyrazów pochodnych utworzonych od słów podanych w ramce.

stół, ulica, noc, niebo

Vincent van Gogh, Taras kawiarni w nocy, 1888

- 7 W zamieszczonych rzeczownikach zaznacz powtarzające się przyrostki. Uzupełnij wniosek.

naleśnikarnia, kanapkownia, kręgielnia, wytwórnia, perfumeria, uzdatnialnia, spaghettieteria, oczyszczalnia, zajezdnia, poczekalnia, mleczarnia, pieczarkarnia, czytelnia, pizzeria, pierogarnia, hamburgerownia, czekoladownia, narzędziownia

Formanty: _____ tworzą najczęściej nazwy _____.

- 8 Rozwiąż podane problemy związane ze słowotwórstwem. Wymyśl nowe wyrazy.

Bardzo lubię tworzyć memy. Jak utworzyć nazwę osoby wykonującej taką właśnie czynność?

Chciałabym stworzyć swoją stronę internetową, na której będę zamieszczać tylko selfie. Szukam oryginalnej nazwy, która nawiązywałaby do zdjęć tego typu.

Wkrótce planuję otworzyć cukiernię, gdzie głównym produktem będą ciasteczka zwane muffinami. Jak ciekawie nazwać mój lokal, aby klienci już dzięki szyldowi wiedzieli, co mogą u mnie kupić?

Prowadzę imprezy karaoke i nie wiem, jak nazwać ludzi, którzy w tej zabawie uczestniczą, potrzebuję więc odpowiedniego określenia, żeby móc się do nich zwracać.

Sztuka mówienia

- 9 Twój kolega użył w opowiadaniu rzeczownika *youtuber* na określenie osoby, która przerabia i produkuje filmy oraz wrzuca je na YouTube'a. Wypowiedz się, co sądzisz o poprawności budowy słowotwórczej tego wyrazu i jego przydatności we współczesnej polszczyźnie.

Rodzina wyrazów

Podręcznik, s. 290–291

Moja notatka

- 1 Zapisz definicje podanych terminów.

rodzina wyrazów – _____

rdzeń – _____

wyrazy pokrewne – _____

- 2 Dopisz do każdej z podanych rodzin wyrazów słowo, które do niej należy. Zapisz, która część wyrazu jest rdzeniem.

odłamek, odłamać, odłamkowy, łamać

rdzeń: _____

pisać, pisownia, zapisać, pisarz

rdzeń: _____

marzyciel, marzyć, marzenie, pomarzyć

rdzeń: _____

czarować, czarownica, czarownik, czar

rdzeń: _____

- 3 W każdej grupie wykreśl wyraz, który nie należy do rodziny wyrazów. W pozostałych wyrazach podkreśl rdzeń i wypisz oboczności w nim zachodzące.

ranny, rana, ranić, zranić, rano, ranka

oboczności: _____

ćrowy, ćro, ćeńnik, ćeiny, ćelowy

oboczności: _____

grzech, grzesznik, grzeszyć, grzechotka

oboczności: _____

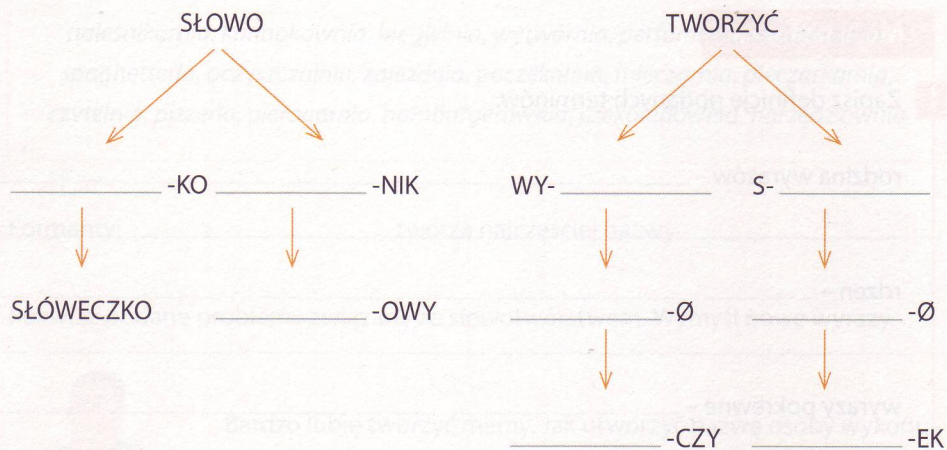
dróżka, droga, drożyzna, drogowiec

oboczności: _____

Wykonaj
ćwiczenie
docwiczenia.pl
Kod: 57KBSK

- ★ 4 Uzupełnij brakujące wyrazy podstawowe i pochodne. W utworzonych rodzinach wyrazów wyodrębnij rdzenie i wypisz ich oboczności. Dopisz inny wyraz pokrewny.

RDZEŃ: _____ RDZEŃ: _____

OBOCZNOŚCI: _____ OBOCZNOŚCI: _____

WYRAZY POKREWNE: _____ WYRAZY POKREWNE: _____

Dla dociekliwych

- 5 Odszukaj w internetowej poradni językowej odpowiedź na pytanie: „Czy wyrazy *laska*, *laser* należą do rodziny wyrazu *las*?”. Zapisz, jaki wniosek można wyciągnąć z wyjaśnienia językoznawcy.
